

Marcela Kościańczuk <https://orcid.org/0000-0001-7677-916X>

Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

CZY PSYCHOBIOGRAFIA MUSI BYĆ REDUKCJONISTYCZNA? *LUCY IN THE MIND OF LENNON* JAKO PRZYKŁAD POMOSTU POMIĘDZY NAUKAMI HUMANISTYCZNYMI I PSYCHOLOGIĄ

Psychobiography: If It Has to Be Reductionist? *Lucy in the Mind of Lennon* as an Example of a Bridge Between the Humanities and Psychology

Abstract: In the article I will present Tim Kasser's psychobiography entitled *Lucy in the Mind of Lennon* as an example of a non-psychoanalytical psychobiography that is multidisciplinary. Psychobiography will also be treated here as an opportunity for the humanities and psychology to come closer, and this rapprochement will be presented from the perspective of the humanities. At the same time, I would like to point out that psychobiography may come close to the assumptions of empirically oriented disciplines. In a broader context, the article also introduces the reader to the contemporary approach to psychobiography, as well as a discussion with previous ways of presenting it.

Keywords: psychobiography, John Lennon, multidisciplinary research

Wstęp

Mimo szerokiego zainteresowania biografistyką w naukach humanistycznych (zwłaszcza na gruncie historii, historii sztuki, muzykologii, literaturoznawstwa) psychobiografistyka jest dziedziną węższą, mniej rozpoznaną i budzącą pewne kontrowersje. Samo rozumienie psychobiografii nie jest jednoznaczne. W zależności od definicji tego pojęcia możliwe jest niezwykle zróżnicowane postrzeganie tej formy

narracji¹. Wspólną cechą większości definicji psychobiografii jest właściwie jedynie wskazanie, że jej tematem jest życie jednostki, a także, że wykorzystuje ona aparat badawczy przynależny psychologii. Te dwa ogólne stwierdzenia nie dookreślają jednak w zbyt specyficzny sposób kształtu psychobiografii, co sprawia, że same jej reguły gatunkowe są bardzo niejasne.

Warto zauważyć, że także biografistyka jest różnorodnie rozumiana i ma swoje liczne odmiany², bywa niezwykle ceniona (w kontekście jej licznych funkcji, nie tylko eksplanacyjnych, ale i np. edukacyjnych), ale także staje się przedmiotem marginalizowania przez poszczególnych przedstawicieli nauk humanistycznych. Wydaje się, że zarówno biografistyka, jak i psychobiografistyka (odwołująca się w swoim dorobku do zasobów metodologii i teorii psychologicznych) stają przed dylematem doboru właściwych metod i sposobów przekazu, analiz niełatwego materiału badawczego, którym są różnorodne artefakty i narracje dotyczące kwestii egzystencjalnych. Dodatkową trudnością jest fakt, że tematyka biografii jednostki (jak i jej psychologicznych uwarunkowań) jest przedmiotem częstego zainteresowania na gruncie wiedzy potocznej, twórczości artystycznej czy dziennikarskiej, co sprawia, że czytelnik psychobiografii staje przed dylematem, czy ma do czynienia z utworem naukowym, popularno-naukowym czy też po prostu gatunkiem *stricte* dziennikarskim.

Dostrzeżenie związku pomiędzy gatunkami biografii i gatunkami dziennikarskimi przynosi refleksję nad tym, że naukowci biografowie zdają sobie sprawę z popularności tematyki i za pomocą podejmowanego stylu czy sposobu przedstawienia faktów mogą dążyć do wyprowadzenia tematów związanych z biografistyką poza wąskie ramy myślenia li tylko akademickiego. Niesie to wiele szans, ale zarazem zagrożenia związanych z możliwymi kompromisami, dotyczącymi nie tylko samej formy przekazu, ale także zbyt daleko idących uproszczeń, powiązanych z oczekiwaniami odbiorców. Na podobne trudności zwracają uwagę m.in. Henryk Markiewicz czy Michał Rusinek³. Ten ostatni autor wskazuje na fakt, że nieustanne znajdowanie się przez biografistykę na marginesie humanistyki (wśród nauk pomocniczych) może sprawiać,

¹ Por. np. *Wprowadzenie* [w:] W. McKinley Runyan, *Historie życia a psychobiografia*, przeł. J. Kasprzewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992. Autor wskazuje, że pojawia się ogrom problemów definicyjnych w kontekście ścisłego stereotypowego połączenia psychobiografii z psychoanalizą, mimo obecności psychobiografii realizowanych przy zróżnicowanej i niepsychoanalitycznej metodologii. Często jest także określanie psychobiografią zarówno przedmiotu jej badań, jak i metody, co sprawia, że zamieszanie terminologiczne jest jeszcze większe.

² Jak wskazuje Anita Catek, biografie naukowe można dzielić zarówno według dziedziny czy tematu/osoby poddawanej biografii, jak i sposobu prowadzenia wywodu. Mianowicie w pierwszej grupie mogłyby się znaleźć m.in. biografie polityczne, muzyczne, artystyczne, literackie itd., a w drugiej m.in. monografie, biografie dokumentalne czy np. biografie reportażowe. Wskazane przykłady oczywiście nie wyczerpują listy możliwych podziałów. Por. A. Catek, *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 17–22.

³ H. Markiewicz, *Między plotką a mitem. Życie i osoba pisarza w polskich badaniach literackich* [w:] idem, *Świadomość literatury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków 1985; M. Rusinek, *Kilka uwag o biografii, muzyce i języku*, „Teksty Drugie” 2000, nr 4.

że stanie się ona narzędziem ukrywającym własną funkcję i nazwę, po to, by tworzyć interpretacje bez konieczności odniesień do faktów, stając się niejako literaturą, odchodząc zupełnie od swych funkcji referencjalnych⁴. Podobne zagrożenie czyha na psychobiografię, zwłaszcza gdy uwodząca koncepcja psychologiczna stanie się niewspółmiernie ważna wobec faktografii życia jednostki oraz jego kontekstów historycznych, społecznych, politycznych, ekonomicznych itd.

Obawa przed uwikłaniem się we wskazany problem redukcjonizmu życia i twórczości znanej postaci do problemów natury psychicznej lub psychologicznych uwarunkowań (często przypisywanych osobie *post factum*) bywa przyczyną pełnej rezygnacji z kontekstu psychologicznego w analizach utworów występujących w naukach humanistycznych, co przynosi ryzyko pomijania ważnego aspektu życia opisywanych jednostek i ich otoczenia. Anita Cątek zwraca także uwagę, że literaturoznawcy dostrzegają fakt nieuprawnionego jednoczenia podmiotu lirycznego z twórcą w naiwnych interpretacjach biograficznych i psychologicznych (psychobiograficznych), co stanowi poważną kontrowersję z perspektywy badań literaturoznawczych⁵. Rozwiązaniem tego dylematu jest według wspomnianej autorki stworzenie nowego typu psychobiografii, określanej przez nią psychobiografią naukową (a konkretniej we wskazywanym przez autorkę przypadku byłaby to literaturoznawcza psychobiografia naukowa). Cątek przedstawia wyznaczniki takiej psychobiografii: interdyscyplinarność, połączenie metodologii jakościowej i ilościowej (co badaczka interpretuje jako nomotetyczno-idiograficzny charakter psychobiografii), holizm (związany z ujęciem życia w wielu jego wymiarach), procesualność (związana z dostrzeżeniem wymiaru zmian diachronicznych w narracji dotyczącej egzystencji jednostki), elitarność (będąca wyrazem przekonania, że twórczość jest wyrazem realizacji wartości ważnych dla jednostki). Psychobiografia ma mieć też w tym rozumieniu charakter syntetyczny (stanowiąc wartościową syntezę interpretacji ważnych wydarzeń z życia jednostki) i eksploracyjny – wyjaśniający w spójny sposób określone motywy budujące stonkowo spójną narrację⁶. Opisane reguły tworzenia psychobiografii mogą wspierać dystansowanie się tego gatunku od redukcjonizmu psychologicznego, jednakże niektóre z nich budzą pewne zastrzeżenia. Należałoby zapytać, czy wykorzystanie wyłącznie metodologii jakościowej lub ilościowej musi przekreślać szansę psychobiografii na jej „naukowy” status i czy utożsamienie tych dwóch rodzajów metodologii z nomotetyzmem i idiografizmem jest w pełni uzasadnione⁸. Zastanawiająca jest też

⁴ M. Rusinek, *Kilka uwag...*, op. cit., s. 97.

⁵ A. Cątek, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 66–68.

⁶ Ibidem, s. 285.

⁷ Poprzez spełnienie wymogu naukowości rozumiem zachowanie intersubiektywnej komunikowalności i potencjalnej sprawdzalności wyników (w kontekście badań jakościowych może to oznaczać spójność wyników uzyskanych niezależnie w podobnych badaniach).

⁸ Na błędne utożsamianie metodologii ilościowej i nomotetyzmu oraz analogicznie metodologii jakościowej i idiografizmu wskazują m.in. Weronika Kałwak i Małgorzata Opoczyńska w artykule: *Nomo-*

zasada, która ma charakter normatywny, a ma świadczyć o naukowości psychobiografii (elitarność). Pojawia się pytanie o ukryte przed założenia psychobiografa, który w ramach naukowości swojego podejścia ma uznać, że każda analizowana ekspresja artystyczna jest wyrazem znaczących wartości jednostki (podczas gdy zarówno sam twórca, jak i jego otoczenie czy odbiorcy mogą mieć zupełnie inny stosunek do kwestii źródeł). Innymi słowy, możemy zastanawiać się, czy zasada elitaryzmu nie stanowi przykładu redukcjonizmu etycznego czy aksjologicznego, który zastępowałby redukcjonizm psychologiczny.

Mimo wskazanych zarzutów należy, w moim przekonaniu, podkreślić wartość próby dookreślenia zasad psychobiografii, wypływającą z perspektywy nauk humanistycznych. Anita Całek przedstawiła literaturoznawczy punkt widzenia na psychobiografię i z perspektywy literaturoznawczej dążyła do zarysowania podstawowych zasad psychobiografii. Wydaje się jednak, że podobny wysiłek został dokonany już wcześniej (ale niejako z drugiej strony – psychologicznej) przez niepsychoanalitycznych psychobiografów, którzy odwoływali się do dziedzictwa psychologii osobowości czy psychologii społecznej, łącząc jej dokonania z obszarami takich nauk jak socjologia, muzykologia, nauki polityczne czy nauki o sztuce.

Wskazane psychobiografie metodologicznie i praktycznie dość mocno różnią się od swojego pierwowzoru (zakorzenionego w rozumieniu biografii postaci jedynie poprzez pryzmat teorii psychoanalitycznych). Odwołują się do kompleksowej wiedzy pochodzącej z integrującej wiele podejść psychologii osobowości, a także innych obszarów psychologii (m.in. psychologii społecznej czy psychologii różnic indywidualnych). Spełniają one większość założeń powiązanych z procesualnym i interakcyjnym ujęciem życia i twórczości autora, przy jednoczesnej interdyscyplinarności podejścia. W tego typu tekstach zachowane są zasady wskazywane przez Williama Todda Schultza⁹, odnoszącego się do „pozapsychoanalitycznej” perspektywy budowania psychobiografii. Do zasad tych należy logiczna konsekwencja narracji, wewnętrzna spójność treści, ale także koherencja autorskiej interpretacji życia postaci nie tylko z pojedynczymi faktami biograficznymi, ale raczej z uwzględnieniem złożoności kontekstów i trajektorii wydarzeń. Kluczowe jest tu uwzględnienie i wytłumaczenie kontekstu historycznego, politycznego, społecznego dla wyjaśnienia procesów poznawczych, emocjonalnych i motywacyjnych, które mogły stać u podstaw podejmowanych przez jednostkę działań. Schultz wskazuje także na odporność interpretacji na próby falsyfikacji, jednakże oczywiście trudno tu mówić o wymogach falsyfikacyjnych, które byłyby prostą analogią do rozumienia procedur falsyfikacji w naukach przyrodniczych. Falsyfikacją należałoby tu nazwać wykazanie braku zgodności interpretacji z logiką, sprzeczność z faktografią czy też pominięcie

tetyzm i idiografizm w psychologii: spór normy z rzeczywistością? [w:] *Poza zasadą powszechności*, red. M. Opoczyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 65.

⁹ *Handbook of Psychobiography*, ed. W.T. Schultz, Oxford University Press, Oxford–New York 2005, s. 7.

odwołania do tejsze i bazowanie jedynie na niemających podstaw w wiedzy wyobrażeniach lub pomysłach badacza.

Rozumienia psychobiografii

Przedstawiony we wstępie zarys problemów współczesnej biografistyki wskazuje, że w moim rozumieniu psychobiografistyka należy do biografistyki bądź przynajmniej jest z nią blisko związana, a sama psychobiografia jest gatunkiem, który powinien czerpać zarówno z dorobku różnych subdyscyplin psychologicznych, jak i historii, socjologii, politologii, literaturoznawstwa i nauk o sztuce. Innymi słowy, nie traktuję psychobiografii jako gatunku historycznego ani nawet przynależnego jedynie do stylu historii i psychologii.

W przypadku psychobiografii twórców bardzo ważne jest uwzględnienie specyfiki dziedzin szczegółowych, których przedstawicielem jest artysta będący podmiotem biografii. Jest to nieco inne rozumienie psychobiografii niż to prezentowane przez wielu badaczy zorientowanych historycznie. Dwóch polskich naukowców, mających duże zasługi w analizach psychobiografii, wskazuje, że jej rolą jest łączenie dorobku historii i psychologii. Ten sposób myślenia prezentuje zarówno Tomasz Pawelec, jak i Maciej Dymkowski. Różnica pomiędzy tymi dwoma naukowcami jest związana z faktem, że pierwszy z wymienionych badaczy wyraźnie wskazuje psychobiografię jako utwór o charakterze zasadniczo psychoanalitycznym i historycznym. Maciej Dymkowski poszukuje natomiast kontekstów psychologicznych w wyjaśnianiu zjawisk biograficznych, zarówno w odtwarzaniu szczegółowego kontekstu mentalności typowej dla kontekstu czasu życia jednostki, jak i w poszukiwaniu wyjaśnień w mechanizmach czy procesach potwierdzonych przez eksperymenty psychologiczne (zwłaszcza doniesienia psychologii społecznej, m.in. koncepcję heurystyk, dysonansu poznawczego, mechanizmu huśtawki emocjonalnej itp.). Badacz ten jest również bardziej skupiony na perspektywie poznawczej i rekonstruowaniu możliwych sposobów myślenia jednostki niż na poszukiwaniu konfliktów i deficytów (bardziej typowych dla ujęcia psychoanalitycznego czy psychodynamicznego)¹⁰.

Dymkowski ukazuje empiryczne dążenia tak rozumianej psychobiografistyki, podkreśla jednakże zmodyfikowane rozumienie perspektywy nomotetycznej, do której aspiruje psychologia społeczna (na której może opierać się myślenie psychobiografa). Wydaje się, że ta koncepcja może być także pomocna w rozumieniu empirycznych dążeń psychobiografii, która nie może w pełni wypełniać wymogów nomotetyzmu typowego dla nauk formalnych i przyrodoznawstwa. Inny jest bowiem przedmiot nauk psychologicznych, w przypadku badania mentalności wnioski mogą mieć charakter pewnych zuniwersalizowanych tendencji, które jednak nie

¹⁰ Por. M. Dymkowski, *Szkice psychologa o historii*, Avalon, Kraków 2020; idem, *Psychological Universals and Nomothetic Aspirations of Social Psychology*, „Polish Psychological Bulletin” 2012, nr 43 (2).

mogą osiągnąć rangi uniwersalnych reguł, ignorujących zmienność kulturową, czasową, a także różnice indywidualne¹¹.

W przypadku psychobiografii przedmiot badania jest bardzo zindywidualizowany, dlatego też badania empiryczne mogą dać odbiorcy wgląd w rozumienie zachowań jednostki w świetle tendencji typowych dla jej grup odniesienia. Nie można natomiast zaprzeczyć, że specyfika jej przedmiotu odniesienia nie pozwala na sprostanie rygorystycznym rozumieniom nomotetyzmu. Nie w pełni uchwytne kategoria subiektywności jest tutaj bowiem głównym (lub jednym z głównych) przedmiotem badań.

Opisywany przez Dymkowskiego model rozumienia psychohistorii oraz jej empirycznych dążeń jest bliski zarówno autorce tej pracy, jak i Timowi Kasserowi, autorowi opisywanej w dalszej części pracy psychobiografii Johna Lennona.

Zupełnie inną perspektywę przybiera Pawelec, który modelowo ukazuje swoją drogę analizy psychohistorycznej w biografii i psychobiografii Edwarda Dembowskiego. Należy dodać, że biografia i psychobiografia są tu częściowo sobie przeciwstawiane¹². W analizach psychobiografii polski historyk wskazuje, że jest ona polem tematycznym psychohistorii¹³, która odwołuje się do paradygmatu psychoanalitycznego. Tezę tę Tomasz Pawelec potwierdza także w swojej analizie metody psychohistorycznej, opisaną szeroko w książce *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*¹⁴.

Rzeczywiście, psychoanaliza jest uważana za metodę dającą historyczny początek psychobiografii. Zygmunt Freud opublikował w 1910 roku książkę pt. *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*, która stała się prekursorską pozycją dla dalszych studiów nad psychobiografią. Jak wskazuje William McKinley Runyan, w następnych latach opublikowano ogromną liczbę psychobiografii, pisanych zarówno przez wykształconych psychiatrów i psychoanalityków, jak i osoby, które nie miały żadnego wykształcenia w tym kierunku¹⁵, ale podążyły po prostu za modą tworzenia psychoanalitycznie zorientowanych biografii, co oczywiście spowodowało bardzo duże zróżnicowanie w jakości powstałych utworów. Co więcej, spowodowało, że część badaczy utożsamiała psychobiografię z psychoanalizą (bądź też tym, co z niej pozostało, swoistą amatorską kopią psychoanalizy), co na wstępie dyskwalifikowało tę koncepcję wśród wielu historyków czy przedstawicieli nauk humanistycznych, ale

¹¹ Ibidem, s. 94.

¹² T. Pawelec, *Psychobiografia a biografia Edwarda Dembowskiego: studium porównawcze*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 5.

¹³ T. Pawelec, *Psychohistoria jako paradygmat badań historycznych. Konceptualizacja i program badawczy*, „Kultura i Historia” 2001, nr 1. Wskazaną tezę przytoczył również wcześniej Saul Friedlander w: *History and Psychoanalysis*, Holmes and Meyer, New York 1978, s. 29.

¹⁴ T. Pawelec, *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.

¹⁵ W. McKinley Runyan, *Historie...*, op. cit., s. 200.

także wśród psychologów i przedstawicieli nauk społecznych, wykazujących liczne pułapki metodologiczne, przed którymi nie uchroniła się psychoanaliza.

Drugim ważnym problemem metodologicznym jest swoisty redukcjonizm, realizujący się w wyjaśnianiu każdej motywacji jednostki za pomocą ściśle określonej interpretacji, zaczerpniętej z teorii psychoanalitycznej, akcentującej określone obszary zainteresowań człowieka przy pominięciu innych wątków. Z perspektywy czysto teoretycznej przynosi to oczywiście pewnego rodzaju spójność wywodu i jego wewnętrzną koherencję, jednakże częstokroć tego typu praktyka pomija sytuacje wyrazistej niewspółmierności między teorią a praktyką. Wnioski psychobiografii zorientowanych psychoanalitycznie bywają budowane w oderwaniu od wiedzy historycznej, opierając się jedynie na fantazji psychobiografa. Przykładami są narracje na temat rzekomego wpływu określonego kształtu dzieciństwa na Leonarda da Vinci (opis Freuda) czy też analiza wczesnych lat życia Emily Dickinson autorstwa McKinleya Runyana¹⁶. W obu przypadkach psychobiografowie nie oparli się na zrekonstruowaniu źródeł, ale uzupełnili brak dostępnych danych własnym pomysłem opartym na wybranej przez siebie koncepcji.

Wydaje się jednak, że dominacja dość hermetycznej (nawet językowo) koncepcji stała się przeszkodą w budowaniu interdyscyplinarnej współpracy w obszarze zainteresowania psychobiografią. Dodatkowo ilościowa przewaga psychoanalitycznych psychobiografii sprawiła, że wielu badaczy właściwie nie dostrzega, by psychobiografia mogła w ogóle nie wiązać się z myśleniem psychoanalitycznym¹⁷. Tymczasem już od lat 30.–40. XX wieku psychobiografia była także obszarem zainteresowania psychologii osobowości, dążącej do systematyzacji myślenia o biografii i studium przypadku, tak by w jak największym stopniu mogły one sprostać założeniom bliskim modelowi empirycznemu prowadzenia badań naukowych. Gordon Allport we wspomnianym okresie tworzył (a potem wciąż udoskonalał) zasady tworzenia psychobiografii naukowej¹⁸, jednakże nigdy ich nie opublikował (znane są dzięki streszczeniu Johna A. Garraty'ego z 1981 roku¹⁹). Badacz ten nie zdecydował się na publikację, gdyż nieustannie badał kwestię kryteriów naukowych, które mogłyby zamknąć biografię w ściśle ustalonych ramach. W jego przekonaniu nie było to w pełni możliwe. Wspominana przez Allporta niepełność i nieefektywność radykalnego ujęcia tych zasad odwołuje się zapewne do samego charakteru przedmiotu badań, który nie da się skatalogować i ściśle skategoryzować. Nie oznacza to jednak, że staje się on przedmiotem zdany na bycie jedynie obszarem anarchii interpretacyjnej, pomijającej wymogi intersubiektywnej sprawdzalności czy komunikowalności. W ramach tego modelu psychobiografia ma mieć określony cel, który jest jasno wyrażony przez

¹⁶ *Handbook...*, op. cit., s. 11.

¹⁷ Na co wskazuje choćby przywoływany przykład prac Tomasza Pawelca, który jednoznacznie sytuuje psychobiografistykę w ramach myślenia psychoanalitycznego.

¹⁸ W. McKinley Runyan, *Historie...*, op. cit., s. 161.

¹⁹ J.A. Garraty, G. Allport, *Gordon Allport's Rules for the Preparation of Life Histories and Case Studies*, „Biography” 1981, t. 4, nr 4, s. 283–292, <http://www.jstor.org/stable/23539525> (dostęp: 3.06.2022).

autora i zrozumiały także dla czytelnika tekstu, źródła danych są ujawnione w psychobiografii (dąży się do tego, by pochodziły one z różnych źródeł, a także dawały możliwość dostrzeżenia różnych aspektów i kontekstów wyjaśnianych zjawisk). Psychobiografia powinna być zwartym, zaplanowanym wyborem treści (przedstawiających kontekst i samą biografię jednostki). Opis ten powinien być oparty na znanych zasadach i poparty konkretnymi egzemplifikacjami²⁰. Koncepcja zachowuje też wewnętrzną koherencję. Dzięki wskazanym cechom psychobiografia, odnosząca się do szerokiej perspektywy źródeł i kontekstów, może spełniać przynajmniej częściowo wymogi intersubiektywnej sprawdzalności i komunikowalności, co sprawia, że można ją postrzegać jako metodę w pewnym stopniu zbliżoną do modelu empirycznego (zawierającego prawa naukowe, generalne zależności, a nie jedynie wyjaśniającego pojedyncze fakty). Wydaje się, że jest to istotna kwestia, nie tylko dla statusu psychobiografii jako metody, ale także dla możliwości wykorzystywania metodologii znajdującej się pomiędzy naukami humanistycznymi i społecznymi do formułowania ponadjednostkowo ważnych koncepcji, które mogą pokazywać pewne utrwalone zależności, kluczowe dla życia społecznego, działalności artystycznej, kontekstu życia politycznego czy ekonomicznego. Zarazem jednak istotne jest tu unikanie ryzyka nadmiernych i nieuprawnionych generalizacji. Do pewnego stopnia jest to możliwe dzięki triangulacji źródeł, czyli wykorzystaniu wielu danych dla potwierdzenia modeli interpretacyjnych czy też nawet poszczególnych dróg łączenia faktów. Taką drogą podążają badacze łączący perspektywę teorii psychologicznych (najlepiej kilku) z kontekstami wywodzonymi z innych nauk szczegółowych. Jak wskazuje William Todd Schultz²¹, prekursorami tej perspektywy byli psychologowie osobowości. W jej ramach zakłada się, że wiedza o osobowości jednostek powinna być wierna zasadzie LOTS, zestawiającej dane biograficzne, obserwacyjne i samoobserwacyjne oraz kwestionariuszowe²². Do psychologów tworzących niepsychoanalitycznie zorientowane psychobiografie należą m.in. Alan Elms czy twórca własnej metody wywiadu narracyjnego Dan McAdams.

Psychobiografia zintegrowana – na przykładzie *Lucy in the Mind of Lennon* Tima Kassera²³

Tim Kasser, autor przywoływanej psychobiografii Johna Lennona, jest nie tylko psychologiem, psychobiografem praktykiem, ale również badaczem analizującym miejsce psychobiografii w naukach humanistycznych i społecznych. Biorąc pod uwagę

²⁰ J.A. Garraty, *The Nature of Biography*, Vintage Books, New York 1957; por. też: W. McKinley Runyan, *Historie...*, op. cit., s. 161.

²¹ *Handbook...*, op. cit., s. 15–16.

²² L.A. Pervin, D. Cervone, *Osobowość. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 45–58.

²³ T. Kasser, *Lucy in the Mind of Lennon*, Oxford University Press, New York 2013.

także jego inne obszary badań (konsumeryzm, związek materializmu z dobrostanem, zależności pomiędzy tożsamością jednostki a zmianami w środowisku naturalnym), można wskazać na to, że interdyscyplinarność to cecha wyróżniająca tego badacza. W swoich pozycjach łączy bowiem dorobek nauk o kulturze, psychologii, ekonomii czy socjologii, zarazem stawiając wyzwanie wąskim interpretacjom psychologii, otwierając niejako pomost pomiędzy dziedzinami, m.in. dzięki uwzględnianiu horyzontu osobistych wartości²⁴, indywidualnej tożsamości oraz perspektywy narracyjnej. Tim Kasser był również redaktorem jednego z numerów tematycznych, propagujących naukową analizę zjawiska psychobiografii, czasopisma „American Psychologist”, wydawanego przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (nr 72/2017). O ile jednak na łamach tego czasopisma zarówno sam Kasser, jak i m.in. William Todd Schultz oraz Stephanie Lawrence²⁵ wskazywali na wartościowość psychobiografii z perspektywy ściśle psychologicznej, o tyle w tym artykule zwracam się w nieco odmiennym kierunku, wychodząc z perspektywy nauk humanistycznych. By jednak zrealizować funkcję pomostu między dziedzinami, przywołam tylko stanowisko Schultza oraz Lawrence, którzy zestawiają psychobiografię Lennona z psychobiografią George’a W. Busha autorstwa Dana McAdamsa. Autorzy wspomnianego artykułu traktują obie psychobiografie jako przykład bardzo rzetelnego materiału, biorącego na serio wymogi poprawnego metodologicznie i zaawansowanego teoretycznie namysłu nad interpretacją dzieła życia jednostki w kontekście szerszych realiów społeczno-kulturowych. W obu przypadkach wspomniane „dzieło” ma jednak zupełnie inny charakter, albowiem pierwsza wymieniona psychobiografia dotyczy artysty i odwołuje się wprost do znaczenia jednego z jego utworów, a druga nawiązuje do realiów decyzji politycznych prezydenta Stanów Zjednoczonych.

Mimo że obie psychobiografie zostały stworzone przez psychologów i odwołują się do określonych koncepcji psychologicznych, to metodologia dobrana przez Kasserę w większym stopniu uwzględnia perspektywę interpretacyjną i analizę tekstualną, typową dla badań humanistycznych. Wydaje się, że jest to także możliwe dzięki przyjęciu indukcyjnego²⁶ (ale nie redukcjonistycznego) klucza, który pozwolił autorowi skorzystać z konkretnego artefaktu kulturowego, jakim był tekst piosenki *Lucy in the Sky*. To artefakty kulturowe, a nie teoretyczna koncepcja, są tutaj punktem startu. Przedmiot ten jest ściśle narracyjny i *per se* stanowi przedmiot zainteresowania nauk o kulturze. Zarazem jednak wybór takiego punktu początkowego sprawia, że

²⁴ T. Kasser, *Materialistic Values and Goals*, „Annual Review of Psychology” 2016, nr 67; idem, *The Science of Values in the Culture of Consumption* [w:] S. Joseph, *Positive Psychology in Practice. Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education and Everyday Life*, John Wiley and Sons, New York 2015, s. 81–102.

²⁵ W.T. Schultz, S. Lawrence, *Psychobiography: Theory and Method*, „American Psychologist” 2017, nr 72.

²⁶ Perspektywa indukcyjna wiąże się tu z troską o wierność faktografii, wobec której teoria interpretacji ma funkcję służebną. Perspektywa dedukcyjna wypuklałaby natomiast rolę teorii, która stanowi ramę dla interpretacji zestawu faktów.

badacze z kręgu nauk humanistycznych mogą bardzo uważnie przyglądać się tej pozycji w obawie przed powtórzeniem wspomnianych w poprzednich częściach tekstu błędów, powiązanych z jednoznacznym utożsamieniem podmiotu lirycznego z autorem czy z nieuprawnionym sztywnym postrzeganiem utworu kultury jako ekspresji jednostkowej „psychopatologii”.

Wydaje się jednak, że wskazany tekst-psychobiografia, dzięki powolnemu podążaniu za poszczególnymi możliwymi ścieżkami interpretacyjnymi, które uzyskują potwierdzenie dopiero w wyniku przeprowadzanego z aptekarską dokładnością śledztwa, unika wspomnianych problemów. Omawiana psychobiografia nie jest prowadzona z jednego punktu widzenia, przeciwnie – wielość źródeł nieustannie zaskakuje czytelnika, który jednak otrzymuje wydestylowany ekstrakt wniosków i zasadniczych elementów (kamieni milowych), prowadzących do tychże wniosków. Kasser przywołuje bardzo różnorodne źródła, zestawiając ze sobą różnorodne interpretacje i reinterpretacje tekstu czy motywów jego powstania, przedstawiane przez Johna Lennona. Wśród wymienionych wersji odczytania utworu można odnaleźć koncepcje wskazujące na to, że dziecięcy rysunek Juliana (syna Lennona) stał się ważnym motywem dla powstania piosenki. Inne wytłumaczenie inspiracji związanej z utworem to nawiązanie do wątków występujących w *Alicji w Krainie Czarów*. W późniejszych od autorskich komentarzach wskazane jest mistyczne doświadczenie spotkania z piękną kobietą, którą Lennon utożsamił z poznaną później Yoko Ono. Kasser bierze też pod uwagę kontekst historyczny, związki z doświadczeniami halucynogennymi. Przywołana jest tu także swoista metaanaliza znaczenia kluczowej, tytułowej kobiecej postaci, sporządzona przez krytyka muzycznego Iana McDonalda w kilkadziesiąt lat po powstaniu piosenki i kilkanaście lat po tragicznej śmierci jej autora (w 1994 roku). Według tej interpretacji pierwowzorem Lucy mogła być Julia, matka Johna Lennona, co potwierdzałoby zestawienie analizowanego przez Kassera utworu z piosenką *Julia* (z wydanego w 1968 roku albumu *The Beatles* – znanego także pod nazwą *The White Album*). Utwór *Lucy in the Sky* pochodzi z albumu wydanego rok wcześniej (*Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*). Punktem wyjścia psychobiografii Kassera nie staje się konieczność odrzucenia któregośkolwiek z wątków, co daje możliwość wyzwolenia się z pułapki redukcjonizmu, która czyha na indukcyjnie zorientowanych badaczy. Mimo że tekst jednej z piosenek staje się tu swoistą trampoliną do odczytania ważnych wartości i znaczeń w kontekście całokształtu biografii twórcy, Kasser nie trzyma się sztywno jednej wykładni. Autor ten raczej poszukuje ścieżek możliwego połączenia rozmaitych śladów, które pojawiają się nie tylko w tekście piosenki, ale także w innych powtarzanych słowach i ideach Lennona (a także jego otoczenia). Innymi słowy, nie ma tu mowy o wtlaczaniu artysty w pewną ramę, droga interpretacji jest raczej odwrotna. Badacz zadaje sobie pytanie o zbudowanie opisu zagęszczonego, stworzenie mapy kluczowych znaczeń na podstawie wskazówek podanych przez zespół *The Beatles* czy samego Johna Lennona. W drugim kroku pojawia się jednak także metodologia, w której Kasser łączy kontekst społeczny z bardzo skrupulatną analizą lingwistyczną (której efektywność odnajduje również potwierdzenie empiryczne

w psychologii²⁷). Tego rodzaju działania badawcze wydają się być podwójnym przekroczeniem tradycyjnej ścieżki budowania psychobiografii, skoncentrowanej głównie na analizie życia jednostki, a nie badaniu jej kontekstu i skupieniu na znaczeniach zarówno utworów stworzonych przez analizowaną jednostkę, jak i współwystępujących artefaktów, ważnych dla społecznego kontekstu, mogącego wpływać na daną jednostkę (tu akurat analiza dotyczyła tekstów piosenek popularnych w okresie tworzenia przez Lennona piosenki *Lucy in the Sky*). Tego typu metoda, która odwraca porządek, obecny m.in. w psychobiografiach psychoanalitycznych, daje możliwość większej intersubiektywnej sprawdzalności wyników analiz, które nie są li tylko fantazjami twórcy psychobiografii czy też dopasowaniem artefaktów pochodzących z życia jednostki, a także jej kontekstu, do określonej, stworzonej wcześniej (na innych podstawach) teorii psychologicznej. Pewnym minusem dotyczącym naukowego zaplecza tej psychobiografii jest jednak dość duża swoboda w przywoływaniu koncepcji bez jasnych, miejscowych odwołań do określonych badań, które trzeba odnaleźć dopiero w sekcji bibliograficznej. Nie można także wskazać, by Tim Kasser nie miał żadnego zaplecza teoretycznego i kierował się zasadą „czystości faktów”, co z pewnością naraziłoby go na zarzuty ukrytej subiektywizacji analiz. Kasser odwołuje się zarówno do metody asocjacji, w rozumieniu kognitywnym, jak i do teorii więzi, którą podkreśla jako istotny motyw dla interpretacji dalszych motywacji jednostki. Jednakże w żadnym miejscu tekstu autor nie wskazuje jedności określonej motywacji, raczej uzasadniając każdy możliwy trop kolejnym argumentem. Tak więc choćby w miejscu, gdy odwołuje się do konceptu więzi, wskazuje, że źródłem trudności i tęsknot Lennona mogła być zarówno wczesna separacja od matki, jak i szok związany z jej nagłą i przypadkową śmiercią (w wypadku samochodowym o nie w pełni wyjaśnionych okolicznościach, spowodowanym przez policjanta po służbie. Wypadek ten miał miejsce w czasie, gdy nastoletni John włóczył się w okolicy domu matki, oczekując jej powrotu)²⁸. Wreszcie Kasser łączy wskazane doświadczenie z powodami podawanymi przez Lennona. Rysunek Juliana (którego imię, jak się wydaje, także mogło być inspirowane imieniem matki Johna Lennona) był w rozumieniu autora psychobiografii motywem aktywującym wspomnienie o czarodziejskiej kobiecie, którą mógł wyidealizować ze względu na fakt, że tak jej życie, jak i śmierć była nieuchwytna, niezrozumiała, nieprzewidywalna. Kasser przedstawia koleje relacji Johna z matką, ojcem i resztą rodziny, odwołuje się do teorii więzi, ale także zestawia te fakty z kontekstem tekstualnym,

²⁷ Autor odnosi się do techniki wolnych skojarzeń, stosuje ją jednak bez aparatury psychoanalitycznej, opierając się raczej na perspektywie badań kognitywnych, które potwierdziły zjawisko większej asocjacji słów lekarz i pielęgniarz (nawet przy otrzymaniu nie pełnych słów, ale pojedynczych liter składających się na te słowa) niż słowa lekarz ze słowem pizza. Empiryczną sprawdzalnością asocjacji z zbitkami liter zajmował się zespół z Uniwersytetu Południowej Florydy i Uniwersytetu w Kansas, a pełny raport, obejmujący także kwestię rytmu i rymu wpływającego na skojarzenia nawet z samymi zbitkami liter, które poznawczo dopełniamy do pełnych słów, można odnaleźć w sieci: <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/> (dostęp: 3.06.2022).

²⁸ T. Kasser, *Lucy in the Mind...*, op. cit., s. 87.

obecnym dzięki szczegółowej analizie lingwistycznej nie tylko tekstów utworów zespołu The Beatles, ale także semantycznego zestawienia twórczości Lennona z kontekstem kulturowym innych tekstów. Wydaje się, że autor buduje zagęszczony opis, który biegnie zarazem dwiema ścieżkami – dokładnej analizy faktograficznej (w kontekście historycznych faktów przynależących do biografii Johna Lennona) i równie szczegółowej analizy tekstualnej. Być może właśnie podjęcie tego podwójnie dwutorowego zadania pozwala uzyskać efekt większego intersubiektywizmu psychobiografii, który może stać się wzorem dla innych psychobiografów. Obserwujemy tutaj równoległe przetwarzanie losów biografii jednostki oraz jej sieci relacyjnych, a zarazem losów pojedynczego utworu i jego osadzenia w sieci innych tekstów Johna Lennona, a także innych utworów muzycznych lat 60.²⁹ Zbudowanie sieci powiązań między pojedynczym artefaktem a jego miejscem w kulturze odbywa się tu zarazem na poziomie obserwowalnych działań, biograficznych faktów, jak i artefaktów sztuki, co wydaje się być bardzo płodnym poznawczo kierunkiem analiz. Przetwarzanie równoległe analiz na obu polach, z którym mamy tu do czynienia, pozwala na uniknięcie ryzyka redukcjonizmu. Koncepcje psychologiczne i narracyjne mają tu bowiem równorzędny status. W badaniach o charakterze nomotetycznym, zamiast posłużyć się pojedynczym studium przypadku, badanie powinno odwoływać się do reprezentatywnej grupy populacyjnej. Wydaje się to niemal niemożliwe w psychobiografii, która siłą rzeczy jest bliska studium przypadku, jednakże Tim Kasser dołączył do swoich badań analizę tekstualną, w której zbadał sieć tak zwanych typowych skojarzeń związanych ze słowami piosenki *Lucy in the Sky*. Lista ta była tworzona przez 10 lat przez dużą (niestety autor nie podaje dokładnej wielkości tej próby) grupę studentów, którzy znaleźli się w laboratorium Kassera. Kolejną wielowątkową strukturą jest tu zestawienie tej analizy ze statystyczną analizą słów występujących we wcześniejszych tekstach Lennona, a także z analizą skryptów językowych. Wydaje się, że wielość wykorzystanych metod o różnym charakterze jest praktyką, która przynosi rozwiązania o dużym stopniu obiektywizacji.

Mimo że psychobiografia Johna Lennona pióra Tima Kassera nie ustrzegła się pewnych przeoczeń metodologicznych, na jej przykładzie możemy jednak dostrzec szansę przed współczesną psychobiografistyką, która w dużym stopniu spełnia wymogi obecne zarówno w naukach humanistycznych, jak i społecznych. Dla humanistki ważnym aspektem tej narracji jest nieredukcjonistyczne wyjście od konkretnego tekstu literackiego (słów piosenki), będące początkiem kilku ścieżek metodologicznych, które zestawia ze sobą autor, budując spójną analizę, rozjaśniającą zarówno możliwe motywacje artysty, jak i mechanizmy obecne w jego środowisku społeczno-kulturowym.

²⁹ Ibidem, s. 51.

Bibliografia

- Całek A., *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Całek A., *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Dymkowski M., *Psychological Universals and Nomothetic Aspirations of Social Psychology*, „Polish Psychological Bulletin” 2012, nr 43 (2), s. 93–100.
- Dymkowski M., *Szkice psychologa o historii*, Avalon, Kraków 2020.
- Friedlander S., *History and Psychoanalysis*, Holmes and Meyer, New York 1978.
- Garraty J.A., *The Nature of Biography*, Vintage Books, New York 1957.
- Garraty J.A., Allport G., *Gordon Allport's Rules for the Preparation of Life Histories and Case Studies*, „Biography” 1981, t. 4, nr 4, s. 283–292, <http://www.jstor.org/stable/23539525> (dostęp: 3.06.2022).
- Handbook of Psychobiography*, ed. W.T. Schultz, Oxford University Press, Oxford–New York 2005.
- <http://w3.usf.edu/FreeAssociation/> (dostęp: 3.06.2022).
- Kałwak W., Opoczyńska M., *Nomotetyzm i idiografizm w psychologii: spór normy z rzeczywistością?* [w:] *Poza zasadą powszechności*, red. M. Opoczyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Kasser T., *Lucy in the Mind of Lennon*, Oxford University Press, New York 2013.
- Kasser T., *Materialistic Values and Goals*, „Annual Review of Psychology” 2016, nr 67, s. 489–514.
- Kasser T., *The Science of Values in the Culture of Consumption* [w:] S. Joseph, *Positive Psychology in Practice. Promoting Human Flourishing in Work, Health, Education and Everyday Life*, John Wiley and Sons, New York 2015, s. 81–102.
- Markiewicz H., *Między plotką a mitem. Życie i osoba pisarza w polskich badaniach literackich* [w:] idem, *Świadomość literatury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków 1985.
- McKinley Runyan W., *Historie życia a psychobiografia*, przeł. J. Kasprzewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Pawelec T., *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- Pawelec T., *Psychobiografia a biografia Edwarda Dembowskiego: studium porównawcze*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 5, s. 95–111.
- Pawelec T., *Psychohistoria jako paradygmat badań historycznych. Konceptualizacja i program badawczy*, „Kultura i Historia” 2001, nr 1, s. 50–67.
- Pervin L.A., Cervone D., *Osobowość. Teoria i badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Rusinek M., *Kilka uwag o biografii, muzyce i języku*, „Teksty Drugie” 2000, nr 4, s. 96–101.
- Schultz W.T., Lawrence S., *Psychobiography: Theory and Method*, „American Psychologist” 2017, nr 72, s. 434–445.